

CINIZMAS IR NIHILIZMAS*

Mintautas Gutauskas

Vilniaus universitetas

Religijos studijų ir tyrimų centras

Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

El. paštas: mintautas.gutauskas@fsf.vu.lt

Straipsnyje cinizmas ir nihilizmas yra lyginami jų ontologinių nuostatų aspektu. Fiksuojama, kad cinizmas ir nihilizmas viešumoje dažnai yra sutapatinami dalykai. Pripažįstama, kad santykyje su morale ir vertybėmis jie yra panašūs, jiems abiem yra būdingas neigimas ir demaskavimas. Tačiau toliau įrodinėjama, kad ontologinių nuostatų aspektu jie skiriasi: cinizmo pagrindas yra ciniškasis realizmas, kuris steigiasi tiesos ir nuogos tiesos perspektyvoje, o nihilizmas yra toks mąstymas, kuris panaikina realizmo galimybę, iliuzijos ir tikrovės skirtumą. Taip pat abu yra lyginami refleksyvumo aspektu – nihilizmas parodomas kaip refleksyvus mąstymas, o cinizmas kaip „praktinis“ savęs nereflektuojantis požiūris. Galiausiai parodoma, kad tiek nihilizmo, tiek cinizmo „tiesa“ yra performatyvi, tik skirtingai steigiasi demaskavimo būdu.

Pagrindiniai žodžiai: cinizmas, nihilizmas, realizmas, Nietzsche.

Cinizmas ir nihilizmas dažnai yra gretinami, tapatinami ir laikomi blogybėmis, kuriomis serga mūsų laikmetis. Abiem yra būdingas vertybių neigimas, moralinis indiferentiškumas, pesimizmas ir nusivylimas. Abu yra laikomi mūsų dienų bėdomis, su kuriomis reikia visomis išgalėmis kovoti. Dažnai yra atpažįstama, kad jie yra ypatingos bėdos, – ne išorės grėsmės, o viduje esantis dalykas, kuris yra taip giliai įsišaknijęs, kad tapo neatskiriamu mūsų laikmečio bruožu. Todėl ir aktyviausi kovotojai, vertybių gelbėtojai čia netrykšta optimizmu, o tai tik patvirtina ciniškojo ir nihilistinio pesimizmo įsigalėjimą.

Tokia diagnozė yra dažna, sakytume, įprasta, deja, viešumoje ji pasirodo tik frag-

mentiškais pasisakymais ir nuorodomis į tai, kas, atrodytu, yra savaime suprantama. Tą savaime suprantamumą ar nuorodos aiškumą dažniausiai gelbsti konkretus fenomenas ir jo kontekstas, bet ne cinizmo ar nihilizmo prigimties išsklaidą. Argi nebus savaime aišku, ką reiškia „Putino politikos cinizmas“ ar „teisinis nihilizmas Lietuvoje“? Atrodo, patys fenomenai viską paaiškina. Bet ar tikrai to užtenka? Iš dalies taip. Peržvelgus cinizmo ir nihilizmo sampratų įvairovę teorinėje plotmėje, paprasčiau yra šiuos dalykus suprasti pasitelkus pavyzdį, o geriausia per paradigmą, „profenomeną“, kuris nėra vien apibrėžiančios ir aiškinančios bendrybės dalis, bet pats savimi apibrėžia ir paaiškina.

Žvelgiant iš teorinės perspektyvos, to neužtenka. Tačiau ką turi padaryti filosofinė refleksija? Be abejo, jai turi labiausiai rūpėti prigimties ir esmės klausimai. Be abejo, ji tai svarsto, bet susiduria su visai kitomis pro-

* Straipsnis parengtas pagal projekte „Religija ir kultūra: šiuolaikinio pasaulio iššūkiai tapatumui“ atliktą tyrimą, finansuotą Lietuvos mokslo tarybos (sutarties Nr. VAT-13/2010).

blemomis. Problema yra ne tiek pavyzdžio analizė, kiek prieigos prie esmės klausimas.

Prieš pereinant prie prieigų klausimo, reikėtų pažymėti vieną dalyką. Nihilizmas ir cinizmas pavieniui yra sulaukę nemažai filosofų dėmesio. Bet pats cinizmo ir nihilizmo *ryšys* to dėmesio nesulaukia. Dažniausiai filosofinė analizė nagrinėja arba cinizmą, arba nihilizmą. Čia kyla klausimai – kodėl taip yra? Filosofų neapsižiūrėjimas? Jų įtarumas ar nenoras imtis „paviršutiniškos“, daug ką suplakančios į viena, nerefleksyvios kultūros kritikų analizės? Ar cinizmas ir nihilizmas yra tokie skirtingi dalykai, kad jų nebūtų galima nagrinėti greta? O gal kaip tik jie tokie neatskiriami, kad cinizmo ar nihilizmo analizės net nemato reikalo juos atskirti – pakanka nagrinėti vieną, o kitas savaime implikuojamas?

Prieigos klausimas

Iš dalies į šiuos klausimus atsakys prieigų svarstymas. Gerokai nuodugniau panauginėję cinizmo ir nihilizmo fenomenus susiduriame su visai kita (nei kultūros kritikos) problema. Pasirodo, kad cinizmas ir nihilizmas ne tik nesutampa, bet ir nėra paprasta rasti plotmę, kurioje jie susitiktų. Be abejo, pirmiausia tai yra sąlygota pačių fenomenų daugiabriauniškumo ir nevienalytiškumo. Vargu ar rasime vieną cinizmo sampratą. Peteris Sloterdijkas *Ciniškojo proto kritikoje* (Sloterdijk 1999) pabando apimti įvairius cinizmo pavidalus, bet tada praranda sistemiškumą ir jo veiklas tampa įžvalgų ir įvairių cinizmo apraiškų analizės ansambliu. Kiti, pabandę kiek griežčiau apibrėžti cinizmą, praranda fenomenų įvairovę. Užtenka palyginti Arūno Sverdiolo (Sverdiolas 2006) ir Gintauto Mažeikio

(Mažeikis 2012) cinizmo analizės ir matysime, kad turime visiškai priešingas cinizmo sampratas. Mažeikis labiausiai pabrėžia cinizmo kūrybiškumą ir avantiūriškumą, tad kyla klausimai, kur dingsta kiti cinizmo pavidalai, – pavyzdžiui: valdovo, gydytojo, darbdavio cinizmas (veikiausiai Mažeikis tai linkęs priskirti „dėmesio nevertam“ „masių cinizmui“). Sverdiolas pateikia gerokai vientisesnę cinizmo sampratą, tačiau ten trūksta ciniško juoko, pašaipos elemento.

Nihilizmas, savo ruožtu, taip pat yra nevienalytis. Ritos Šerpytytės tyrinėjimai (Šerpytytė 2007) rodo, kokios įvairios gali būti nihilizmo apraiškos ir sampratos. Istoriniu pavidalu jis pasireiškia kaip rusiškasis, Friedricho Nietzsche's, Ernsto Jüngerio, Jeano Baudrilard'o nihilizmai. Be to, filosofinė refleksija nihilizmą parodo kaip „spekulytyvų įvykį“, kuris pasirodo kaip vidinė Vakarų mąstymo galimybė. Tą atskleidžia Martino Heideggerio ir Gianni Vattimo mąstymas. Tai turi nedaug ką bendra su nihilistiniu pesimizmu.

Taigi kiekvienam tyrėjui tenka nusikalti ne tik įrankius analizei, bet iš dalies ir patį tyrimo objektą. Sudėję cinizmo ir nihilizmo sampratų amplitudes, galime rasti taškų, kur juos lengva suplakti į viena, taip pat „taškų“, kur jie prasilenkia. O tada lengva pasakyti, kad tarp jų nieko bendra.

Be abejo, mes turėsime sukonkretinti tiek cinizmo, tiek nihilizmo sampratas tam, kad galėtume rasti aiškiausius susikirtimo, o kartu ir atsiskyrimo taškus. Mūsų uždavinys gali pasirodyti paradoksalus, – turime rasti tokią bendrą plotmę, kurioje aiškiausiai išryškėtų jų skirtumai. Manytume, kad ši bendra plotmė yra jų istorinė ir kultūrinė reikštis. Kultūros kritika, kuri suplaka juos į viena ir laiko mūsų amžiaus blogybėmis,

nešauna visiškai pro šalį. Ji intuityviai, bet kartu ir labai neapibrėžtai apčiuopia plotmės bendrumą. Būtent istorinėje ir kultūrinėje plotmėje jie susitinka. Jie abu pasireiškia kaip istoriniai fenomenai. Cinizmo demaskuojantis matymas, tam tikras realizmas iš esmės priklauso nuo to laikotarpio socialinės terpės, nuo tų vertybių, kurias jis demaskuoja ir pažemina. Nihilizmas yra epochinis dalykas. Su nyčišku Dievo mirties skelbimu atsiranda aiškiai išreikštas nihilistinis požiūris į pasaulį, kuris pasirodo kaip asmeninė laikysena politikos, religijos ir t. t. atžvilgiu.

Sutelkus dėmesį į istorinę ir kultūrinę reikštį, mūsų supratimu, galimi du kraštutiniai nagrinėjimo keliai. Vienas – Sloterdijko – analizuoti konkrečius fenomenus tam tikro laikotarpio ir vertybinių sričių terpėse (pvz., jo knygos skyriai: „Istorinis aspektas“, „Fenomenologinis aspektas“ (Sloterdijk 1999)). Taip išliktume kuo arčiau fenomenų, bet dėl jų aukotume sistemiskumą ir prigimties vientisumą. Kitas kelias – bandyti nagrinėti esmines cinizmo ir nihilizmo nuostatas; bet tai galime padaryti tik likę gana abstrakčiame lygmenyje ir iš dalies paaukoję fenomenų įvairovę. Manytume, kad abu keliai yra produktyvūs, tačiau apsiribosime antruoju keliu, jį dar labiau susiaurindami. Sutelksime dėmesį į cinizmą ir nihilizmą kaip tam tikrą santykį su tikrove, kaip tam tikrą veikimo ir patyrimo būdą. Taip geriau pamatysime tokių daugiabriaunių fenomenų skirtumus.

Moralės ir vertybių neigimo judesys

Be abejo, abu fenomenai reikalautų nuodugniau juos aprašyti. Tačiau tai nėra šio straipsnio tikslas. Todėl paliksime tik nuo-

rodas į kontekstus. Cinizmo analizę esame pateikę kitur (Gutauskas 2011). Taip pat turime pažymėti, kad mums artimiausia yra Sverdiolo cinizmo samprata. Lygindami nihilizmą, remsimės Šerpytytės nihilizmo koncepcija. Mums bus svarbus jos įvestas nihilizmo kaip „istorinio fenomeno“ (1 dalis) ir kaip „spekuliatyvaus Vakarų filosofijos įvykio“ (2–3 dalys) skirtumas. Mes apsiribosime tik pirmuoju, nes antrasis, nors nėra svetimas, vis dėlto įtraukia visai kitą problematiką.

Pirmiausia aptarsime cinizmo ir nihilizmo nuostatas moralės, tiesos ir tikrovės atžvilgiu, o galiausiai – jų perspektyvos sąlygų bei vietos klausimą.

Taigi kokie yra susikirtimo ir išsiskyrimo taškai? Pirmas, greičiausiai pastebimas cinizmo ir nihilizmo susikirtimo taškas – moralės neigimas, jos kaip tam tikros iliuzijos demaskavimas. Dažnai nuostata moralės atžvilgiu pasireiškia kaip begėdiškumas, moralinis indiferentiškumas, tiesiog šaltas amoralus mąstymas ir veikimas. Abiem moralė yra tik prietaras, abu žengia, Nietzsche's žodžiais, anapus gėrio ir blogio. Tad ir mes pirmiausia turime fiksuoti, kad ciniškas ir nihilistinis požiūris demaskuoja ir paneigia tą patį dalyką, – apskritai, visą vertybių sritį. Jiems moralė, vertybės nėra tikrovė – pasaulį valdo kitos jėgos. Tad cinikas ir nihilistas, suprasdami, kad moralė, vertybės yra tik žmogiškas, žmogaus sukurtas dalykas, skaitosi su kitomis jėgomis, kita tikrove¹. Tačiau kas yra anapus gėrio ir blogio, kas yra tie ciniško ir nihilistinio požiūrio atramos taškai? Tiesiogiai jie nepasirodo,

¹ Kalbant apie nihilizmą, žodį „tikrovė“ reikėtų imti į kabutes, nes kvestionuojamas pačios tikrovės tikroviškumas.

o atsiskleidžia tik neigimo judesiu, kuris nėra visiškai toks pat, nes jo kilmė ir sritis, į kurią jis veda, skiriasi.

Nužymėti skirtumą mums padės Nietzsche's „nesėkmė“ filosofiskai suvienyti cinizmą ir nihilizmą. Tiek cinizmą, tiek nihilizmą jis laikė savo pozicija, tiksliau, užduotimi ir vieta, kurią turi pasiekti filosofas. Heinrichas Niehues-Pröbstingas ypač pabrėžia vieną Nietzsche's sakinį *Valios galiai* pratarinėje. Ten Nietzsche sako: „<...> dideli dalykai reikalauja, kad apie juos būtų tylima arba didingai kalbama: didingai, reiškia, ciniškai ir be kaltės“ (Niehues-Pröbsting 1979: 250). Ką tai reiškia? Cinizmas turi virsti nežmogišku ar antžmogišku požiūriu; tokiau, kuris peržengia paprastą žmogiškumą. „Be kaltės“ reiškia – nesaisiomą jokie išorinio moralinio vertinimo kriterijaus. Turint omenyje, kad cinizmas yra tam tikras realizmas (tą parodysime vėliau), gali kilti pagunda jau čia išvelgti savitą realizmą, kuris, nors ir nėra objektyvistinis, tačiau taip pat nežmogiškas ir priklausantis „pačiam pasauliui“. Tam argumentų, atrodytų, gali pateikti pats Nietzsche. Pavyzdžiui, *Linksmajame moksle* Nietzsche klausia, „kam išvis reikalinga moralė, jei gyvenimas, gamta, istorija „ne moralūs?“ (Nietzsche 1995: 242). Taigi, gyvenimas ir gamta yra anapus žmogiškų kategorijų ir vertinimų. Jie priklauso ne žmogui, o tikrovei anapus žmogaus. Suprask, peržengdami pernelyg žmogišką požiūrį, matysime, kaip yra „iš tikrųjų“, tarsi antžmogiškas požiūris ir būtų tas filosofų siekiamas dieviškasis žvilgsnis. Tačiau taip tik iškreipsime dalykus. Nietzsche's požiūris yra ne realistinis, o nihilistinis. Ir būtent dėl to tapti ciniku jam sekasi daug sunkiau nei tapti nihilistu. Ciniškasis neigimas neturi vektoriaus į prie-

kį, jis neveda link visų verčių pervertinimo. Nors cinizmas minimas tik fragmentiškai, turimi fragmentai rodo, kad cinizmą kaip požiūrį anapus gėrio ir blogio Nietzsche sieja veikia su gamta ir gyvuliškumu, nei su Dievo mirtimi, kuri atveria žmogui nihilistinę perspektyvą. Štai veikale *Apie istorijos žalą ir naudingumą* jis sako: „Jei laimė, jei naujos laimės vijimasis bet kokia prasme yra tai, kas gyvenantįjį sieja su gyvenimu ir skatina jį gyventi toliau, tai gal cinikas yra teisesnis už bet kurį kitą filosofą, nes gyvulio, kaip tobuliausio ciniko, laimė yra gyvas cinizmo tiesos įrodymas“ (Nietzsche 1996: 44). Gyvulio laimė yra galima tik todėl, kad jis yra pririštas prie „akimirkos kuolo“, jis „nežino, ką reiškia „vakar“, taigi ir negali būti slegiamas istorijos naštos, t. y. to, ką paliko kiti. Jis negali būti slegiamas kitų įsteigtų vertybių. Žmogiška perspektyva neigiama ne gamtinės fizinės realybės, bet paties gyvenimo realizmo pagrindu. Gamta, gyvenimas priimami kaip tikrovė, kurią moralė tik varžo, o jai skleistis tereikia valios galiai. Taigi cinizmas lieka tik nuoroda į nežmogišką, gamtišką, gyvulišką perspektyvą anapus gėrio ir blogio.

Reikia pažymėti, kad cinizmas veikia priklauso nežmogiškų „galimybių“, bet ne užduočių sričiai. To visai negalime pasakyti apie nihilizmą, nes būtent aktyvusis nihilizmas kaip „padidintos dvasios galios“ pasireiškimas ir gali būti antžmogiška užduotis. Nagrinėdama Nietzsche's nihilizmą, Šerpytytė ypač pabrėžia aktyvaus ir pasyvaus nihilizmo skirtumą. Pastarasis yra dvasios galios nuosmukis ir regresas, o pirmasis yra padidinta dvasios galia. Tik pasyvusis nihilizmas sako, kad „nereikia jokių prasmų ir tikslų“ (Šerpytytė 2007: 134), ir gali būti tapatinamas su psichologine būseną, kuriai

būdingas vertybių žlugimo patyrimas, nusivylimas ir pesimizmas. Anot Nietzsche's, tai priklauso tik vergams, silpniesiems, reaktyviesiems. Jų sakymas „ne“ neišėina anapus gėrio ir blogio, tiksliau, tai tėra tik paneigimas, be išėjimo anapus. Tad jau čia išryškėja skirtumas tarp cinizmo ir nihilizmo – cinizmas neigia moralę, tačiau jis yra „iki“ moralės, jis yra ne-žmogaus (iki-istorinėje) gamtinėje pusėje. O štai pasyvusis nihilizmas jau yra gėrio ir blogio, t. y. žmogiškos perspektyvos, neigimas iš žmogaus gyvenimo perspektyvos. Tam tikra prasme patį cinizmą galime statyti pasyvumo pusėn, nes jis neveda prie visų verčių pervertinimo, jis tik atsistoja anapus verčių į gamtinę perspektyvą.

Tik aktyvusis nihilizmas turi vesti prie visų verčių pervertinimo (o ne vien paneigimo). Čia reikia pažymėti, kad į pirmą vietą iškyla Dievo mirties skelbimas, kuris apibrėžiant cinizmą nėra reikšmingas. Dėl to galima būtų sakyti, kad nihilizmas yra dieviškas reikalas, o cinizmas – šuniškas (gr. *kyon* – šuo). Dievo mirties skelbimas reiškia ne tik moralės, tiesos, objektyvumo ir t. t. praradimą, tačiau jis reikalauja žmogaus (o ne Dievo) valios, kuri pati steigtų naujas vertybes. Kaip pabrėžia Šerpytytė, toks aktyvusis nihilizmas „produkuoja ir kuria naujas vertybes ir naujas prasmių struktūras, naujas interpretacijas“ (Šerpytytė 2007: 133). To sąlyga yra Dievo mirtis, kuri ne tik atima vertybių, tiesos, tikrovės pagrindą, bet ir atveria perspektyvą jiems kurti. Nihilistinėje perspektyvoje individas save pripažįsta aukščiausiuoju matu. Dar geriau ir aiškiau literatūrine forma tai išreiškia Fiodoras Dostojevskis. Anot Šerpytytės, „Dostojevskio romanų idėja – „jeigu Dievo nėra, viskas leista“, radikalesne nihilistine

forma pasireiškia kaip nuostata – „jeigu dievo nėra, tai aš pats esu dievas“ (Šerpytytė 2007: 89). Taigi, individas kaip aukščiausias matas užima Dievo vietą ir negali būti matuojamas, vertinamas išoriniu gėriu ar blogiu.

O štai cinizmas nepretenduoja užimti Dievo poziciją. Nietzsche's terminais, jis netaps aktyvus, jis bus tik tas, kuris priima daiktų tvarką. Cinizme individas netaps aukščiausiuoju matu. Jis gali tik demaskuoti moralę kaip iliuziją, manipuliuoti ja, amoraliai veikti, tačiau tiesos ir tikrovės matai jam nepriklauso. Tą gerai išreiškia Sloterdijkas: „<...> veikti nepaisant to, jog žinai, kad darai blogai, – globalinis šių dienų antstato bruožas; žinoma jog neturima iliuzijų ir pasiduodama „aplinkybių jėgai“ (Sloterdijk 1999: 29). Būtent „aplinkybės“ cinizmui yra galutinė tikrovė, atsiskleidžianti dviejų tiesų perspektyvoje. Bet apie kokią tiesą kalbama?

Tiesa ir „tikrovė“

Grįžkime prie pirminių apibrėžčių. Kaip sako Šerpytytė, „[n]ihilizmas imamas suvokti kaip situacija, kai prarandami orientyrai, kuriuos garantavo tam tikro „centro“ – privilegijuoto požiūrio taško – „pagrindo“ pripažinimas. Taip suvokiamą nihilizmą ir reprezentuoja vertybių krizė, aukščiausių vertybių nuvertėjimas, intelektualinis ir moralinis reliatyvizmas, pačios tiesos idėjos ištirpimas, saulėlydiškas pesimizmas, orientuotas į nuosmukį, desperatiškas baigtinumo jausmas, linijinės ir kylančios istorijos pabaiga“ (Šerpytytė 2007: 15). Didžiąją dalį šių simptomų galime drąsiai priskirti cinizmui. Išskyrus vieną – tiesos idėjos ištirpimą. Būtent tiesos idėja išlaikoma ir būtent ji

įgalina atlikti cinišką demaskavimo judesį. Kita vertus, čia kyla klausimas apie tiesos „idėjos“ pobūdį. Kokia yra ciniškoji tiesa?

Sloterdijkas cinišką demaskavimą laiko tiesos akimirka. Demaskavimas parodo, kas yra tikra, – už naivių idealų slypi manipulavimais jais. Pavyzdžiui, ciniškas žvilgsnis iš karto demaskuoja politiką, kunigą, darbdavį ir kt., parodo, kad už tam tikrų politinių, dvasinių ar darbo etikos vertybių slypi tikrasis motyvas – nuogas interesas. Tokio demaskavimo sąlygos – yra dviejų tiesų perspektyva. Kaip sako Sloterdijkas, „Ciniškasis mąstymas pasireiškia tik tada, kai apie daiktus galimos dvi pažiūros – oficiali ir neoficiali, užmaskuota ir nuoga, iš herojų pozicijų ir iš kamerdinerių. Kultūroje, kur visą laiką esame apgaudinėjami, norime žinoti ne šiaip sau tiesą, o nuogą tiesą. Kur to, kas draudžiama, negali būti, turime sužinoti, kaip atrodo „pliki“ faktai, kad ir ką apie tai sakytų moralė“ (Sloterdijk 1999: 267–268). Kaip matome iš šios citatos, antroji tiesa yra anapus moralės, anapus gėrio ir blogio. Nesvarbu, ką sakytų moralė, mes turime žinoti tiesą. Antroji tiesa yra ciniško požiūrio atramos taškas. Netgi galėtume sakyti, kad antros tiesos atžvilgiu cinizmas nėra nihilistiškas, priešingai, jam galėtume priskirti pozityvistines nuostatas. Antra tiesa yra plikas faktas. Ji nėra skelbiama, demonstruojama, įrodinėjama sudėtingomis verifikavimo procedūromis. Ji tiesiog nutinka ir pasirodo kaip „baudžiančioji tikrovės galia“. Pavyzdžiui, šventai patikėjai kokios nors partijos skelbiamais idealais, o vėliau patyrei, kad toje partijoje jie iš tikrųjų niekam nerūpi, klesti korupcija, pažintys, galios santykiai ir nuogas interesas. Tai nutinka, tai veikia nepaisant moralės. Tai kaip gamta, kurioje veikia gamtos,

physis, o ne įstatymo, *nomos*, tvarka. Tai ta Sloterdijko minima „aplinkybių jėga“, su kuria reikia skaitytis norint išlikti, gyventi ar net gerai gyventi. Tai ne individo kaip aukščiausio mato valios ar savivalės dalykas. Tai priklauso „pačiai tikrovei“, nepaisant jokio individo valios. Tai jos baudžiančioji galia tiems, kurie patiki vertybėmis. Tad cinikas pripažįsta (veikiau yra priverstas priimti), kad antroji yra vienintelė, tikroji tiesa ir tikroji gamtinės ir socialinės tikrovės plotmė. Ne idealai, vertybės, o išgyvenimas ir interesas yra tikra.

Demaskavimas nuplėšia kaukę ir turi atrasti tikrąjį veidą – tai yra cinizmo esmė. Griežtai žiūrint, cinizmo ir nihilizmo demaskavimas veda skirtingomis kryptimis. Cinizmas nuplėšia kaukę ir už jos aptinka nuogą realybę, nuogą faktą. O štai nihilizmas už kaukės randa kitą kaukę ir galiausiai to „veido“, to fakto, kuris būtų galutinis, neranda, tiksliau, teigia, kad tokio iš principo ir negali būti.

Dvi cinizmo tiesos galimos tik įvedant iliuzijos ir tikrovės, idealizmo ir realizmo skirtumus. O nihilizmas neigdamas panaikina ir patį skirtumą. Kaip sako Šerpytytė, nihilistinėje perspektyvoje „nebeįmanoma aptikti absoliutaus tikroviškumo lygmens, todėl nebegalioja ir iliuzija“ (Šerpytytė 2007: 178). Jis panaikina tikrovės tikroviškumą. Tad tokios nuostatos tiesos ir tikrovės atžvilgiu lemia ir skirtingą cinizmo ir nihilizmo logiką. Nihilizmo logika yra „nei, nei“. Nei viena, nei kita. Kai nėra pagrindo, tiesos, Dievo, negali pasakyti, kas yra tikra. Todėl neigimas neatveda prie tiesos, kaip tik suabejoja pačia tiesos galimybe². O štai

² Kaip pažymi Šerpytytė, nihilizmo logikai būdingas ne tik neigimas. Nihilizmo logikos

cinizmui iliuzijos ir tikrovės skirtumas yra esminis. Todėl cinizmo logikai yra būtina dviejų tiesų perspektyva. Cinišką logiką galima būtų įvardyti – „taip, bet iš tikrųjų ki-taip“. Kaip sako Sloterdijkas, cinikai žino, kas yra tikra.

Kita vertus, manyti, kad cinizmas yra gryniausias realizmas, galima tik pačios cinizmo perspektyvos viduje, tik žiūrint ir mąstant ciniškai. Žvelgdami ne iš ciniko perspektyvos, galime sakyti, kad cinizmo realizmas gyvuoja nerefleksyvumo sąskaita. Jis nekvestionuoja be galo, neužklausia antrosios tiesos ir tikrovės. Realybė cinikui yra akivaizdi, tai tiesiog nutinka. Netgi daugkartinis ciniškos tiesos patvirtinimas (pvz., kad politiką valdo interesai) galimas tik su ta sąlyga, kad neužklausiama antroji tiesa. Tad, žvelgdami ne iš ciniškos perspektyvos, galime rasti vieną bendrumą su nihilizmu. Tiek nihilizmo, tiek cinizmo tiesa yra performatyvi. Šerpytytė ypač pabrėžia – nihilizmas ne tiek aptinka, kad Dievas yra miręs, bet skelbia Dievo mirtį. Cinizmas, savo ruožtu, priima antrą tiesą kaip galutinę tik dėl to, kad ji paneigia pirmąją. Tai ypač ryšku kasdienio cinizmo atveju. Nerefleksyviam cinikui suprasti, kad politiką valdo interesai, nereikia asmeniško, konkretaus susidūrimo su korupcijos ar kitu piktnaudžiavimo įvykiu. Tai iš karto akivaizdu, demaskavimo procedūras už jį jau atliko kiti, o antra tiesa yra akivaizdi, nes jau demaskavo pirmąją. Čia individas neklausia, tiesiog masinės informavimo priemonės demaskuoja politikus, religinius

išraiška gali būti „ir-ir“. Be-pagrindybės sąlygomis atsiveria naujos verčių pervertinimo ir tiesos steigimo galimybės. Ir čia negalioja minėtas iliuzijos ir tikrovės skirtumas. Plačiau apie tai žr. Šerpytytė 2007: 269–278.

veikėjus, įmonių vadovus, valdininkus, o žiūrovui telieka tik pamatyti, tik suprasti, kas yra tikra.

Refleksyvumas ir sveikas protas

Bet kodėl taip yra? Čia turime dar kartą atkreipti dėmesį į cinizmo ir nihilizmo sąlygas. Kaip pažymi Šerpytytė, „nihilizmo centras yra refleksijos aktas“ (Šerpytytė 2009: 18). Visų pirma jis yra Vakarų (būtent Vakarų) mąstymo galimybė. Nihilizmas pasireiškia kaip epochinis dalykas, aiškiausiai išskylantis į sceną su Dievo mirties skelbimu. Būtina pabrėžti, kad nihilizmas yra pirmiausia mąstymo ir refleksyvos laikysenos dalykas. Jis galimas tik kaip nuoseklus pagrindą ir tiesą neigiantis požiūris. Dėl to nihilizmas ir gali būti spekuliatyviu Vakarų mąstymo įvykiu. Šiuo požiūriu cinizmas kitaip priklauso laikotarpiui. Jo dviejų tiesų perspektyva yra gana universalus dalykas, kuriam laikotarpis suteikia savitumo. Kiekvienoje epochoje, kurioje visuomenė organizuojama tam tikrų vertybių principu, taip pat reiškiasi ir galios santykiai, atsiranda galimybė skirti tiesą ir nuogą tiesą. Savitumas priklauso nuo vertybių, kurios yra neigiamos. Todėl cinizmas valdžios, karo, religijos, medicinos srityse gali reikštis gana įvairiai. Ir, reikia pažymėti, kad būtent ši įvairovė neleidžia cinizmui būti nuosekliam ir viską neigiančiam požiūriui ir mąstymui.

Apskritai galima kelti klausimą, ar galime kalbėti apie cinišką mąstymą? Nietzsche's „nesėkmė“ tapti ciniku tik parodo, kad cinizmas vargiai gali būti išplėtotas į nuoseklią filosofinę koncepciją. Iš dalies tą gali patvirtinti cinizmo „pradininkai“ – kinikai, palikę tik ironiškas ir anekdotines istorijas. Tačiau kinikai dar yra filosofai.

Ciniškas valdovas „nefilosofuoja“, jis veikia, remdamasis antrąja, nuoga tiesa. Tad ciniko nuoseklumas nėra nihilistinis nuoseklus visa ko neigimas, Niekio atskleidimas kiekvienoje mąstymo ar prasmės struktūroje. Ciniko nuoseklumas – visa ko redukcija į antrą tiesą. O ši tiesa priklauso ne nuo ciniko kaip aukščiausio mato, bet nuo „aplinkybių“ ir veiklos srities. Gali susidaryti regimybė, kad manipuliuojantis vertybėmis cinikas (ypač ciniškas valdovas) tampa aukščiausiuoju matu, nes tenkina savo interesus. Jis apsiibrėžia tik intereso turinį³, bet ne realybę ir nuogą tiesą, nuo kurių pats priklauso. Šia prasme nihilizmas yra daug radikalesnis. Kaip minėjome, jis suabejoja pačia iliuzijos ir tikrovės perskyra, o individo kaip aukščiausio mato perspektyvai priklauso ir tiesos „kūrimas“, naujų interpretacijų produkavimas. Šia prasme nihilizmas yra mąstymo dalykas. Cinizmo kilmė yra ne tiek mąstymas, kiek patirtis. Naivus valdovas greitai susiduria su nuoga tiesa ir, norėdamas išlikti, pats dažnai apsisprendžia veikti nuogos tiesos lygmeniu.

Galima būtų sakyti, kad cinizmas yra artimas sveikam protui. Kaip sako Sloterdijkas, „tai tokia mokytiems žmonėms dažnai būdinga forma, kurios principas – žiūrėk, kad neliktum kvailio vietoje. Tame, rodos, esama kažko sveiko – tai apskritai atitinka norą išlikti. Tai laikysena tu, kurie suvokia, kad naivumo laikai jau yra praėję“ (Sloterdijk 1999: 28). Negriežta Sloterdijko formuluotė – „esama kažko sveiko“ – parodo nevienareikšmį cinizmo santykį su

sveiku protu. Sveikas protas ieško tam tikro racionalumo, geriausio sprendimo įvairiose situacijose, siekia nepasiduoti emocijoms ir atsižvelgti į grynus, „objektyvius faktus“ (kasdiene šio žodžio prasme), kurie nepriklauso nuo „subjektyvios“ nuomonės. Būtent nuoga tiesa, atrodo, priklauso gryniems ir objektyviems faktams anapus bet kokios žmogiškos nuomonės („kad ir ką apie tai sakytų moralė“). Tad sveikas protas turi galimybę virsti cinizmu. Ypač politinės ar biurokratinės sprespaudos ir absurdo sąlygomis. Ciniškas nuogos tiesos matymas padeda neįkliūti į ideologijos pinkles. Tiek sveikam protui, tiek cinizmui yra būdingas tam tikras realizmas. Tačiau tik palyginus su sveiku protu išryškėja ciniško realizmo pobūdis. Sveiko proto realizmas yra komplikuoja ir ne ypač skaidri struktūra, susiformuojanti patirties, praktikos, lavinimosi, išmintingų sprendimų ieškojimų ir t. t. pagrindu. Ciniškasis realizmas steigiasi vien demaskavimo būdu. Antroji tiesa yra įtikinama dėl to, kad ji jau demaskavo pirmąją, o demaskavus perskyrų vertybės / realybė, idealizmas / realizmas perspektyvoje, antrąja tiesa sunku suabejoti.

Reikia pasakyti, kad dėl to cinizmas yra fragmentiškas. Kaip pažymi Sverdiolas, cinizmas „išlieka neatplėšiamai sukibęs su savo objektu, <...> taikiny pasirodo, cinikas šauna ir tuo epizodas baigiasi“ (Sverdiolas 2006: 129). Ryšys tarp „taikinių“ nėra siejamas nei praktinės sveiko proto gyvenimo išminties, nei refleksyvaus ar filosofinio mąstymo. Nors antroji cinizmo tiesa ir artima sveiko proto faktams (o tam tikrose situacijose tai, kas laikoma grynu faktu, sutampa), jos konstitucijai svarbesnis ne „sveikumas“, o pats demaskavimo veiksmas susidūrus su „taikiniu“. Pakanka

³ Netgi galima kelti klausimą, kiek interesai yra iš tikrųjų individualūs. Pavyzdžiui, kiek yra individualumo, savitumo politinio piktnaudžiavimo atvejais? Kuo iš esmės skiriasi įvairių politikų naudos interesus?

tik demaskavimo pasikartojimų grandinės tam tikroje srityje ir ciniškas požiūris jau turi realistinį tikrovės vaizdą. Grįždami prie nihilizmo, galime teigti, kad cinizmas nestokoja „pagrindo“, jis jį randa ciniškajame realizme. Tačiau ciniškasis realizmas yra ne tiek aptikimas to galutinio pagrindo, kurio nebuvimą atskleidžia nihilizmas, kiek momentiniu demaskavimu įtvirtinta tiesa.

Išvados

Kaip matome, cinizmas ir nihilizmas negali būti tapatinami dalykai. Jiems būdinga tai, kad jie neigia moralę, vertybes, pasireiškia kaip šaltas ir amoralus veikimas, nusivylimas bei pesimizmas, tačiau jie neturi būti suplakti į viena. Jie gali būti įvardijami kaip neatskiriami mūsų laikmečio bruožai, tačiau kaip du, vis dėlto skirtingi fenomenai. Jų skirtumą lemia ne pats moralės neigimas ar žengimas anapus gėrio ir blogio, bet ontologinės nuostatos. Cinizmas save supranta

kaip realizmą. Šį garantuoja demaskavimas ir antros nuogos, „faktinės“ tiesos atradimas. Be abejo, taip atrodo tik iš ciniškos perspektyvos vidaus, tai priklauso cinizmo ontologinėms nuostatomis. Tačiau žvelgiant iš šalies, cinizmo tiesa yra performatyvi. Ji steigiasi demaskavimo sąskaita. Antroji tiesa yra grynas, plikas faktas dėl to, kad demaskuoja pirmąją. Cinizmas neklausia apie antrosios tiesos statusą, jis ją priima kaip galutinę ir neatšaukiamą tikrovę. Šiuo požiūriu nihilizmas yra visai kitoks. Jis panaikina net iliuzijos ir tikrovės skirtumą, parodo realizmo pagrindo nebuvimą. Ir tik iš nihilistinės perspektyvos geriausiai atsiskleidžia ir pačios ciniškos tiesos performatyvumas. Kad cinikas tai įsisąmonintų, jam dar reikia tapti nihilistu. Be abejo, tai nėra vienintelis decinizacijos kelias. Jei klaustume apie „pagijimo“ nuo cinizmo ar cinizmo įveikos sąlygas, tai turėtų būti refleksyvus mąstymas, keliantis antrosios tiesos ir tikrovės klausimą.

Literatūra

Gutauskas, M. 2011. Kasdienis miglotas cinizmas. *Religija ir kultūra* 8: 37–51.

Mažeikis, G. 2012. *Po pono ir tarno: lyderystės ir meistrystės dialektika*. Vilnius: Kitos knygos.

Nichues-Pröbsting, H. 1979. *Der Kynismus des Diogenes und der Begriff des Zynismus*. München: Fink.

Nietzsche, F. 1995. *Linksmasis mokslas*. Vertė A. Tekorius. Vilnius: Pradai.

Nietzsche, F. 1996. Apie istorijos žalą ir naudingumą. Vertė T. Sodeika, in: *Kultūra ir istorija*. Vilnius: Gervėlė: 43–109.

Sloterdijk, P. 1999. *Ciniškojo proto kritika*. Vertė T. Četrauskas. Vilnius: Alma Litera.

Sverdiolas, A. 2006. *Apie pamėklinę būtį. Ir kiti etiudai*. Vilnius: Baltos lankos.

Šerpytė, R. 2007. *Nibilizmas ir Vakarų filosofija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Šerpytė, R. 2009. Religija dar kartą vien proto ribose, arba trumpas (ne)mokslinis įvadas į G. Vattimo nihilizmą in: G. Vattimo. *Tikėti, kad tiki*. Vilnius: Dialogo kultūros institutas: 5–27.

CYNICISM AND NIHILISM**Mintaugas Gutauskas**

Summary

This article compares cynicism and nihilism, based on their ontological premises. One can notice that they are frequently considered as identical in the public discourse; indeed, they seem similar due to their relationship with morality and values; they both exercise negation and unmasking. However, it can be proven that they differ in terms of their ontological premises: while cynicism is based on the cynical realism, which is constituted in the perspective of the naked truth, nihilism is a form of thinking, which annihilates the possibility of realism itself and extinguishes the distinction between reality and illusion. Both of them are also compared from the aspect of reflexivity: nihilism is shown as a reflective thinking, while cynicism turns out to be a “practical” thinking without self-reflection. Finally, it is shown that although the truth of both nihilism and cynicism is enrooted in performativity, it is constituted differently by the way of unmasking.

Keywords: cynicism, nihilism, realism, Nietzsche.